

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

ЩЕРБАКОВА ІРИНА МИКОЛАЇВНА

УДК 130.122:159.942.6:
159.92+37.037: [316.32+004]

**ФІЛОСОФІЯ ПОДОЛАННЯ ДУХОВНОЇ КРИЗИ ОСОБИСТОСТІ
ЗАСОБАМИ ОСВІТИ В ПЕРІОД ГЛОБАЛІЗАЦІЇ
ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ**

09.00.10 – філософія освіти

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАН України
Андрущенко Віктор Петрович,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, ректор.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Дзвінчук Дмитро Іванович,
Івано-Франківський національний
технічний університет нафти і газу,
завідувач кафедри державного управління;

кандидат філософських наук
Червона Леся Миколаївна,
Інститут вищої освіти НАПН України,
старший науковий співробітник відділу
соціальних проблем вищої освіти та
виховання студентської молоді.

Захист відбудеться «06» жовтня 2011 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.16 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «6» вересня 2011 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. В. Крохмаль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. За умов перехідного періоду прискореними темпами відбуваються соціальні зміни, йде безупинний процес кількісного і якісного відтворення нашого суспільства. Духовний світ сучасної людини стає все більш уразливішим, оскільки складнішими стають відносини між світом і людиною. Кризовий стан сучасного українського суспільства, зумовлений трансформаційними змінами останніх десятиліть і фінансовою кризою, вимагає інтенсифікації наукових досліджень духовної кризи особистості, з'ясування причин її виникнення, чинників подолання, а також прогнозування наслідків, що має важливе значення для забезпечення стабільності і динамічності суспільного розвитку в цілому, підвищення ефективності життєдіяльності особистості зокрема.

Виходячи з того, що «дитина не повинна бути смітником, куди кидають усі душевні відходи» (*Н. Вострокнутов*), увага була зосереджена на ролі освіти і виховання у подоланні духовної кризи особистості, а саме філософії освітніх змін заміщення деструктивних процесів, детермінованих глобалізацією й інформаційною революцією. Прагнення до пізнання істотних змін, які відбуваються в духовному світі особистості під впливом глобалізаційних процесів, стимулюються намаганням сучасної спільноти брати більш активну участь у загальних інтеграційних суспільно-історичних процесах, необхідністю збереження, зміцнення і подальшого розвитку самобутньої української духовної культури, яка є підґрунтям формування національної і загальнолюдської моралі, етнічної самосвідомості, запорукою ефективних змін у системі ціннісних орієнтацій особистості в період трансформаційних, глобалізаційних та інформаційних змін.

Теоретична доцільність, соціальна і практична актуальність дисертаційного дослідження визначена:

1. Необхідністю глибокого вивчення феномену духовної кризи особистості, систематизації сучасних теоретичних і методологічних підходів дослідження її подолання засобами освіти і виховання.

2. Необхідністю розкриття взаємодії індивідуальних і соціальних факторів, що зумовлюють духовну кризу особистості та визначення чинників її подолання.

3. Необхідністю подолання серйозних деформацій і деструкцій у духовній сфері особистості, які зумовлені суспільно-економічною кризою, інформаційною революцією та глобалізацією, насамперед особливостями кризового періоду сучасного українського суспільства.

4. Необхідністю якісного оновлення характеру відносин особистості з суспільством на основі аналізу закономірностей розвитку соціуму України в умовах глобалізації та інформаційної революції; потребою активізації людського чинника, що особливо важливо у зазначений кризовий період.

5. Необхідністю оптимізації філософії освітніх змін, зокрема запровадження сучасних освітньо-виховних технологій психолого-педагогічної допомоги особистості у подоланні духовної кризи.

6. Кризовим станом освітньої галузі на етапі її модернізації; необхідністю прискорення реформування освітньої галузі.

7. Відсутністю єдиної ефективної програми освітніх змін заміщення деструктивних процесів, зумовлених глобалізаційним поворотом історії, а також відсутністю сучасної наукової методології, яка дозволила б створити об'єктивну картину духовної занедбаності особистості в період інформаційної революції.

8. Необхідністю прогнозування подальших змін у духовному світі особистості в сучасних умовах, моделювання ймовірних шляхів виходу з духовної кризи.

Стан наукової розробки дослідження. Дисертаційне дослідження ґрунтується на теоретичному осмисленні фундаментальних положень класичної соціальної філософії, філософії освіти, педагогіки, психології. Увага зосереджена на теоретико-методологічному аналізі духовної кризи в рамках давньоєгипетської літератури («Сперечання розчарованого зі своєю душею»), давньоіндійської (Веди, Упанішади, індуїзм («Махабхарата»), Йога, Хатха-йога, Раджа-йога) і давньокитайської (буддизм: тексти проповіді Будди «Типітака», дзен-буддизм: тексти Дхаммапади; конфуціанство: Бань Гу, Мен-цзи, маоїзм: Мо-цзи; даосизм: Лао-цзи) філософії. Ретроспективний розгляд дослідження духовності і духовної кризи проведений на ґрунтовному аналізі: ранньої античної філософської думки (Евріпід); класичної античної філософії (Сократ, Арістотель, Платон); філософії епохи еллінізму (пізнього стоїцизму: Л. Сенека); пізньої античної філософії (Овідій); філософії раннього середньовіччя (Абу Наср ал-Фарабі; Ібн-Халдун; Оріген); епохи Відродження (Т. Мор, Т. Кампанелла); філософії Нового часу (Ф. Бекон, Б. Спіноза); філософії епохи Просвітництва (ідеалістичної філософії І. Канта; французького матеріалізму П. Гольбаха, К. Гельвеція); німецької класичної філософії кінця XVIII – початку XIX ст. (Г. Гегель, Й. Фіхте, Ф. Шеллінг); новокласичної філософії XIX ст. (С. К'єркегор, Ф. Шлегель); некласичної філософії XIX – початку XX ст. (Ф. Ніцше, З. Фройд, Е. Фромм, К. Юнг, Г. Маркузе); філософії XX ст., а саме філософських шкіл: екзистенціальної (А. Камю, Ж. П. Сартр, М. Хайдеггер, К. Ясперс), антропологічної (Х. Ортега-і-Гассет, М. Шелер), феноменологічної (Е. Гуссерль), персоналізму (М. Бердяєв, В. Франкл).

Дослідженню духовної кризи сприяли представники вітчизняної гуманістичної традиції: православної (А. Авсеньєв, В. Карпов, Й. Міхневич, М. Федоров); теософічного кордоцентризму (Г. Сковорода), православної філософії всеєдності (М. Бердяєв, В. Соловйов); «християнського реалізму» (С. Франк); православної духовної традиції (Св. І. Дамаскін, архієпископ Лука (Войно-Ясенецький)). Окреме місце в дослідженні займають філософсько-психологічні концепції: психодинамічні (З. Фройд), біосоціальні (Г. Олпорт), феноменологічні (К. Роджерс), психосоціальні (А. Адлер, Е. Еріксон, Е. Фромм), аналітичні (К. Юнг), психосинтетичні (Р. Ассаджіолі), трансперсональні (С. Гроф, Х. Гроф, Лі Сеннелла, Р. Лейнг); гуманістичні (А. Маслоу, В. Франкл, А. Швейцер), соціально-когнітивні (А. Бандура), когнітивні (Д. Келлі).

Вагомий внесок у теоретичне осмислення духовності і духовної кризи зробили такі науковці, як М. Акопов, Н. Государев, Л. Грімак, В. Доля, І. Ільїчева, Л. Кобелянська, О. Уледов, В. Табачковський та ін. Концептуальному осмисленню духовної кризи сприяли роботи сучасних дослідників (В. Андрущенко, Г. Балл, І. Бех, Г. Вайзер, Є. Верещак, Н. Вострокнутов, Л. Грімак, І. Загарницька, С. Кострюков, В. Кремень, І. Наталушко, Л. Нечволод, Г. Осіпова, І. Прокопенко, Т. Титаренко, Ю. Терещенко, І. Філіппова, М. Цибра, Л. Шнейдер, В. Янів та ін.). Психотерапією духовності займалися С. Вівекананда, Д. Елкінз, Ф. Лерш, Дж. Перрі, Г. Райх, Р. Трач. Вплив на духовність соціально-економічних і політичних трансформацій, глобалізації та інформаційної революції аналізували Е. Араб-Огли, Є. Бистрицький, З. Відоєвич, Є. Волков, Г. Горак, В. Зуєв, С. Кримський, М. Козловець, М. Логвін, Г. Маркузе, Л. Навозняк, Т. Орлова, О. Панарін, Ю. Пахомов, С. Пролєєв, М. Семененко, Е. Тоффлер, Г. Фінін. Необхідність подолання духовного занепаду особистості, суспільних кризових станів обґрунтовували М. Боришевський, Є. Головаха, Л. Губерський, Г. Дьяур, В. Заїка, М. Імянітов, М. Лапін, В. Оржеховська, І. Степаненко, В. Ткаченко, М. Ходаківський, В. Хомік, І. Шаповалова. Соціально-філософським аналізом освітніх змін заміщення деструктивних процесів, зумовлених глобалізаційним поворотом історії, займалися Б. Братанич, В. Красновський, М. Михальченко, В. Молодиченко, А. Нісімчук, С. Падалка, Ю. Пелех, Є. Подольська, О. Полуніна, О. Перехейда, В. Приходько, І. Сапа, І. Смолюк, Д. Табачник, О. Тимошенко, І. Ткачук, А. Фурман, С. Шевченко, О. Шпак, О. Ясєв.

Незважаючи на вагомий внесок вищезазначених учених у теоретичне осмислення феномену духовної кризи, питання визначення ефективних засобів її подолання потребує подальшої розробки. Необхідно визнати, що досі залишається концептуально не з'ясованим питання стосовно визначення системних характеристик духовної кризи. Водночас кризове сьогодення потребує впровадження інноваційних освітньо-виховних технологій, спрямованих на подолання духовної кризи, визначеної глобалізацією та інформаційною революцією.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний із темою дослідження кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Філософські засади єдності гуманітарних, природничих і технічних завдань в освіті сучасного вчителя» (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України №732 від 27 жовтня 2006 р. та рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова від 22 грудня 2006 р., протокол №5). Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол №11 від 28 травня 2009 р.).

Метою дисертаційного дослідження є філософське і загальнотеоретичне визначення і обґрунтування чинників подолання духовної кризи особистості засобами освіти і виховання в період глобалізації та інформаційної революції.

Завдання дослідження:

- проаналізувати теоретичні і методологічні засади дослідження духовної кризи особистості задля розкриття її сутності та змісту;
- розкрити механізм взаємодії індивідуальних і соціальних детермінант духовної кризи особистості задля з'ясування основних чинників подолання духовної кризи особистості в сучасних умовах;
- визначити роль освіти і виховання у подоланні духовної кризи особистості;
- визначити і обґрунтувати основні напрямки філософії освітніх змін заміщення деструктивних процесів, зумовлених глобалізаційним поворотом історії, зокрема впровадження сучасних освітньо-виховних технологій психолого-педагогічної допомоги особистості у подоланні духовної кризи.

Об'єктом дослідження є духовна криза особистості в період глобалізації та інформаційної революції.

Предметом дослідження стали способи, чинники подолання духовної кризи особистості, їх соціально-філософський аналіз і теоретико-методологічне обґрунтування.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є: діалектичний метод, на основі якого проаналізовано наукові уявлення про сутність та закономірності духовної кризи особистості в їхній діалектичній єдності; порівняльний аналіз, використаний при характеристиці теоретико-методологічних засобів дослідження духовної кризи особистості та її подолання в період глобалізації та інформаційної революції; метод єдності історичного і логічного; метод сходження від абстрактного до конкретного; метод системного аналізу соціальних процесів при системному підході до аналізу духовної кризи особистості, її компонентів у їх нерозривній єдності; структурно-функціональний підхід, використаний для характеристики причин, критеріїв прояву і чинників подолання духовної кризи особистості засобами освіти та виховання; метод узагальнення і систематизації, застосований при соціологічному підході до аналізу філософії освітніх змін заміщення деструктивних процесів, що зумовлені глобалізаційним поворотом історії і соціально-економічною кризою сьогодення. Духовна криза особистості та чинники її подолання досліджені на основі принципів детермінації психічних явищ, єдності свідомості і діяльності особистості та їх розвитку.

Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження полягає у цілісному аналізі духовної кризи особистості в умовах глобалізації та інформаційної революції, а саме в систематизації, розширенні і доповненні відомих теоретичних положень щодо природи духовної кризи, ролі освіти і виховання у її подоланні. Концептуалізація упорядкувала і конкретизувала відомі практичні положення щодо чинників подолання духовної кризи, насамперед алгоритм використання освітньо-виховних технологій психолого-педагогічної допомоги особистості в сучасній духовній кризі.

Наукову новизну конкретизують теоретичні положення і практичні рекомендації сформульовані в дисертаційному дослідженні, а саме:

- в розгорнутому соціально-філософському аналізі теоретичних і методологічних засад дослідження духовної кризи особистості, з'ясуванні її причин: фізичних, ментальних і соціальних; особливостей перебігу і динаміки, чинників подолання і основних напрямків духовного оновлення як на рівні окремої особистості, так і суспільства в цілому. Уточнено та визначено зміст таких опорних понять, як «духовність», «духовна криза». Встановлено, що духовна криза є дисгармонізацією внутрішнього світу особистості (внаслідок тимчасової втрати духовної рівноваги) у напрямку або відновлення перерваного кризою духовного стану, або активізації змістовно нового духовного стану, який визначатиме подальший особистий розвиток. Доведено, що проблема перманентних кризових станів, духовної кризи особистості є наскрізною для історії пізнання та історії людства;

- досліджено специфічні зв'язки суб'єктивних (особистісних) і об'єктивних (соціальних) факторів, які зумовлюють духовну кризу людини. Встановлено механізми їх взаємодії. Доведено, що соціально-економічна криза є вагомим чинником утвердження бездуховності, який потребує зміни парадигми соціального і економічного розвитку суспільства з метою подолання духовного вакууму особистості і ентропії суспільного середовища. Визначено, що об'єктивні умови «кризового» сьогодення не сприяють самореалізації особистості у сучасному глобалізованому і глокалізованому просторі. Обґрунтовані основні чинники подолання духовної кризи;

- обґрунтована провідна роль освіти і виховання у подоланні духовної кризи. Встановлено, що у разі переживання особистістю духовної кризи, виховання сприяє формуванню цілісності смислової сфери та механізмів її самовідтворення: смислуотворювання, смислуосвідомлювання, смислобудівництва, а освіта формує потенціал духовної культури людини (її інтелектуальні, моральні, естетичні інтереси), робить її духовно збагаченою. Доведено, що освітньо-виховний вплив на особистість мінімізує можливі деструктивні наслідки і сприяє радикалізації виходу з кризової ситуації;

- доведено, що запровадження сучасних, інноваційних освітньо-виховних технологій надання психолого-педагогічної допомоги учням і студентам у кризових ситуаціях з боку соціальних служб є нагальною потребою освітянської галузі. Обґрунтована необхідність прискорення освітніх змін шляхом заміщення деструктивних процесів, що обумовлені переструктуризацією соціального світу і виходом на перший план духовного виробництва. Ця обставина погрожує постійно поглиблювати кризовий стан особистості, оскільки суспільство прагне сталого розвитку за принципом стійкої нерівноваги і для цього нарощує інформатизацію і інтенсифікацію суспільних відносин.

Теоретична та практична цінність дослідження полягає в тому, що отримані теоретичні висновки поглиблюють розуміння причин духовної кризи особистості в умовах глобалізації та інформаційної революції, розширюють існуючі уявлення щодо особливостей її перебігу та чинників подолання, обґрунтовують необхідність впровадження освітньо-виховних технологій психолого-педагогічної допомоги особистості у кризових станах. Результати дослідження сприяють подальшій науковій розробці проблеми духовного занепаду (духовної кризи) як на рівні особистості, так і суспільства в цілому.

Практичне значення роботи полягає у запропонованих когнітивних, емоційних та поведінкових техніках та прийомах впливу на механізми психічної саморегуляції та духовної регуляції поведінки особистості в процесі подолання духовної кризи в умовах сьогодення. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані при розробці освітньо-виховних програм надання психолого-педагогічної допомоги особистості у кризових станах, що дозволить визначити ефективні кроки при розв'язанні фундаментальних протиріч, конфліктів і кризових ситуацій духовного, соціально-економічного, політичного розвитку нашої країни.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на засіданні кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, а також на низці всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференцій: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Ідеї, реалії та перспективи освітніх інновацій: філософія, психологія, методика» (Суми, 2006); III Міжнародній науково-практичній конференції «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (Тернопіль, 2009); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Творчий потенціал як умова та засіб реалізації особистості в трансформаційному суспільстві» (Суми, 2010); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Освіта в інформаційному суспільстві: філософські, психологічні та педагогічні аспекти» (Суми, 2010); Міжнародній науковій конференції «Трансформація освіти і світогляду в сучасному світі» (Мінськ, Білорусь, 2010); Міжнародному науково-творчому форумі «Молодь у науці і культурі XXI століття» (Челябінськ, Росія, 2010).

Публікації. Основні результати дослідження викладені у 7 одноосібних статтях, серед яких: 4 – статті у фахових виданнях, затверджених ВАК України з філософських наук, в тому числі 2 – статті в інших наукових виданнях, 1 – тези доповіді науково-практичної конференції.

Структура дисертаційної роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел (232 позиції). Загальний обсяг тексту дисертації – 223 сторінки, основний зміст викладено на 199 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, проаналізовано стан наукової розробки проблеми, сформульовано мету і завдання, визначено об'єкт і предмет дослідження, розкрито наукову новизну роботи, теоретичне та практичне значення дисертації, визначено форми апробації її результатів, з'ясовано структуру роботи.

У **першому розділі** – «**Духовна криза особистості в період глобалізації та інформаційної революції**» – з'ясовано стан дослідження проблеми, завдяки ретроспективному аналізу розкрито її наукове опрацювання в історичному контексті та у сучасному соціально-філософському аспекті.

У **підрозділі 1.1.** – «*Теоретико-методологічні засади дослідження філософії духовної кризи особистості та її подолання в період глобалізації та інформаційної революції*» – проаналізовано духовну кризу особистості. Духовна криза як криза довіри і самотності, як базисна дисгармонія, яка йде від суцього у вигляді недовіри, печалі, відчаю, нудьги і страждань, розглядається в давньоєгипетській літературі, давньоіндійській і давньокитайській філософії. У рамках античної філософської думки (Арістотель, Еврипід, Овідій, Платон, Сократ, Сенека,) вона постає як хвороба душі, духовне потрясіння, яке очищує душу. Як втрата сенсу, обмеження проявів індивідуальності, внутрішній конфлікт, «метаморфози» якого підштовхують до усамітнення, духовна криза супроводжується смутком, зневірою, втомою, болем, що є атрибутивними властивостями усіх людей, які переживають кризу. Детермінантами оптимізації процесу гармонізації духовної цілісності є спрямованість людини на самоаналіз своїх внутрішньоособистісних тенденцій, пошук оновленого сенсу життя, нових життєвих орієнтацій. Відповідно до духу раннього Середньовіччя духовна криза постає як духовна темрява, що поглинає людину, яка втрачає повноту буття, випробовуючи свободу волі й відходячи від Бога (Оріген, Абу Наср ал-Фарабі, Ібн-Халдун). Відродження душевної гармонії, перерваної кризовим станом (духовною кризою), у філософії Нового часу вбачалося в уважно-вольовому зосередженні на пізнанні задля знаходження компромісу між усвідомленням людиною свободи своїх дій і їх практичною реалізацією (Ф. Бекон, Б. Спіноза). Представники філософії епохи Просвітництва (П. Гольбах, І. Кант) вбачали причину духовної кризи в деморалізації людини, спровокованої порушенням автономії волі, перетинанням людиною межового стану між добром і злом.

Для представників німецької класичної філософії кінця XVIII – початку XIX ст. (Г. Гегель, Й. Фіхте, Ф. Шеллінг) характерне системно-цілісне визначення причин духовної кризи. Духовна криза як духовна дезорганізація дисгармонізує свідомість і самосвідомість та є станом не-істини, роздвоєння людини відносно себе, її невизначеності між добром і злом. Як втрата духом первісної свободи духовна криза є результатом хибних уявлень людини, хибного спрямування на «не-сущє», внаслідок чого людина втрачає свободу. Вона має духовні причини, зокрема духовне виключення елементів досвіду, і вимагає як їх модифікації, так і логіко-технологічної редукції інтелекту до здатності мислити не страждаючи. За

часів новокласичної філософії XIX ст. духовна криза характеризувалася (С. К'єркегор, Ф. Шлегель) як тимчасовий стан ціннісно-сміслової невизначеності, зумовлений негативним впливом середовища на духовність людини. Аналіз способів подолання душевної дисгармонії здійснювали представники неокласичної філософії XIX – початку XX ст. (Г. Маркузе, Ф. Ніцше, З. Фройд, Е. Фромм, К. Юнг). Представники провідних філософських шкіл XX ст. (М. Бердяєв, Е. Гуссерль, А. Камю, Х. Ортега-і-Гассет, Ж. П. Сартр, В. Франкл, М. Хайдеггер, М. Шелер, К. Ясперс) характеризували духовну кризу як своєрідну граничну ситуацію, яка супроводжується почуттям безпорадності, обмеженості, духовної самотності. Вона доводить наявність внутрішнього конфлікту, посилює напружене функціонування свідомості, спричиняє тугу, яка засвідчує самотність, нудьгу, яка говорить про пустоту, страх, що викриває небезпеку, сум, тривогу, апатію, екзистенціальну фрустрацію і невротичні стани. Духовна криза знаходить свій притулок у серці людини і ставить її перед необхідністю вибору власного усталеного універсуму смислових зв'язків, в якому її буття отримує свій неминущий сенс. Необхідність вибору посилює тривожність, заглибленість у Ніщо, дезорієнтує людину, підтверджуючи необхідність самозмін завдяки ініціюванню активності особистості.

У дослідженнях представників вітчизняної гуманістичної традиції (М. Бердяєв, Г. Сковорода, В. Соловйов, С. Франк та ін.) духовна криза як криза сенсу буття є кризою критичного сумніву, покинутості й самотності у пізнанні. Це криза пошуку істини (творчої активності духу), яка може бути подолана за рахунок творчого піднесення людини, яке звільняє її від пут необхідності, сприяє духовному піднесенню, подоланню егоцентризму, досягненню внутрішньої автономії. Як стан ціннісно-сміслової невизначеності, як втрата внутрішнього зв'язку духу з буттям вона засвідчує «недієвість» життєвого досвіду, який має людина, ставить під сумнів внутрішню об'єктивність. У філософсько-психологічних концепціях провідних учених XX ст. (А. Адлер, Р. Ассаджіолі, А. Бандура, С. Гроф, Е. Еріксон, Д. Келлі, Р. Лейнг, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, Лі Сеннелла, В. Франкл, З. Фройд, Е. Фромм, А. Швейцер, К. Юнг), духовна криза постає як духовний стрес, який вимагає зміни життєвої позиції і передбачає наявність події, яка істотним чином порушує духовну, чуттєву рівновагу людини. Криза є точкою біфуркації (духовним станом невизначеності), тимчасовим станом втрати духовної рівноваги, спричиненим порушенням балансу у системі ціннісних орієнтацій людини, відчуженням від душевного духовних начал. Вона має фізичні або емоційні спускові механізми, певні стадії проходження. Це екзистенціальний вакуум, в якому нудота вказує на втрату зацікавленості світом, апатія віддзеркалює брак ініціативи. Як тимчасовий духовний занепад, коли бажаним для душі є те, чого немає зовні, духовна криза – криза сенсу життя, невідповідність «Я-концепції» актуальним переживанням людини, результат втрати соціальної опори, своєрідна трансформація особистості, що виникає внаслідок духовних персеверативних травм і конфліктів, які людина

може сприймати як свою неповноцінність і вирішувати придатним для себе способом, виходячи з кожної кризи з посиленням відчуттям внутрішньої єдності.

Духовна криза (як і будь-яка інша) є водночас станом підвищеної уразливості людини і онтогенетичним джерелом зростаючих потенцій. Її причинами стають втрата ідентичності й собітотожності, незадоволення метапотреб, а першими ознаками є трансформація внутрішньої культури і образу світу. Стиль поведінки визначає вихід з кризи. Духовна стагнація під час кризи обмежує свободу, а немотивована і експресивна поведінка перешкоджає конструктивному виходу з кризи, на відміну від копінг-поведінки, яка сприяє досягненню самоефективності. Духовна криза особистості в умовах глобалізації та інформаційної революції – «чорна діра сучасності», яка прискореними темпами поглинає «мій світ». Це криза ідентичності (самототожності), втрати вільного самотворення, відсутності внутрішньої гармонії внаслідок когнітивного дисонансу. Дослідження духовної кризи особистості потребує подальшого визначення одиниць її виміру та чинників подолання в умовах відставання духовно-моральної сфери особистості і суспільства від випереджаючого науково-технічного прогресу.

У підрозділі 1.2. – «Основні чинники подолання духовної кризи особистості в сучасних умовах» – проаналізовано залежність особистих криз від криз соціальних, їх зумовленість глобалізаційним поворотом суспільної практики, визначено чинники подолання духовної кризи (В. Андрущенко, М. Боришевський, Г. Вайзер, В. Вашкевич, Є. Верещак, З. Відоєвич, Є. Головаха, Г. Горак, Л. Губерський, Г. Дьяур, В. Заїка, Вол. Зуєв, Віт. Зуєв, М. Імянітов, М. Козловець, В. Кремень, М. Лапін, М. Логвін, Л. Навозняк, В. Оржеховська, О. Панарін, М. Семененко, І. Степаненко, Д. Табачник, В. Ткаченко, Г. Фінін, М. Хомаківський, В. Хомік, І. Шаповалова, Л. Шнейдер). Кризовий характер сьогодення засвідчує, що сучасне суспільство страждає відчуженням. Внаслідок загальної соціально-економічної кризи більшість населення відчуває постійні психоемоційні стреси, які переходять у дистреси відчуження особистості, які виникають через неприйняття особистістю нав'язуваних соціальних умов розвитку та блокування її самореалізації. Ці негативні тенденції пов'язані зі спотворенням позитивних уявлень і ціннісних орієнтацій, з поширенням егоцентричного сприйняття дійсності, зневагою у стосунках, агресивними емоційними переживаннями. В умовах загальної кризи суспільства, яке страждає від «хвороби століття», внутрішньої недуги апатичності (Е. Фромм), це суто закономірні явища, пов'язані одне з одним, але якщо вони будуть розповсюджуватись, Україна найближчим часом може опинитися в ціннісно-нормативному вакуумі. Особливої уваги заслуговують деструктивні виходи з кризового стану, насамперед фактори, які посилюють ймовірність суїцидальної поведінки, самогубства.

Сучасне суспільство вражене духовною кризою. Основними чинниками подолання суспільної духовної кризи є такі: припинення соціально-економічної кризи; пропаганда національної терпимості; подолання соціальної несправедливості; формування духовної культури; формування соціально-

психологічних механізмів персоніфікації; подолання духовного відчуження людини від себе, Бога, соціальних інститутів, суспільства в цілому; подолання соціально-економічної дезінтеграції; відмова від утилітарного підходу до життя, людини, природи; подолання деперсоналізації й об'єктивно існуючих природно-соціально-духовних антагонізмів; відмова від психологічного тиску і маніпуляцій (особливо інформаційних); пропорційність темпів соціокультурних, економічних, політичних змін у суспільстві; розвиток адаптаційних механізмів людини; розробка і впровадження державних антистресових програм розвитку особистості і суспільства; використання технологічних досягнень задля зміни суспільних механізмів самовідтворення і самовдосконалення особистості; спрямованість суспільного розвитку до демократичного персоналізму, де держава буде гарантом свободи і гармонійного духовного розвитку її громадян.

Аналізуючи механізми негативного впливу кризового суспільства на духовність людини, було встановлено, що основними чинниками подолання духовної кризи на рівні окремої особистості є такі: безвідносне прийняття себе і безвідносне почуття власного існування; позитивно-безумовне самосприйняття себе і ситуації; зміна моделі світосприйняття на основі толерантного сприйняття дійсності; зменшення рівня залежності духовного світу від зовнішнього світу; морально-духовне самовдосконалення; посилення самоактивності і самодослідження; усвідомлення почуття задоволеності життям; самопрограмування мислення і поведінки; підтримка оптимістичного настрою; зняття внутрішньої напруги; саморегуляція емоційних станів; спрямованість на пошук оновлених сенсів життя; самодослідження і запобігання збільшенню «духовного травматизму»; протидія деструктивним імпульсам завдяки переключенню уваги на іншу діяльність. Доведено, що чинники подолання духовної кризи особистості матимуть результат лише за наявності у людини цілеспрямованості на конкретні дії у напрямку переборення негараздів і негативізму кризової ситуації, а також при відмові від хибного мислення і утриманні вольовими зусиллями стану душевного затишку.

Загальний зміст першого розділу дисертації показав, що проблема перманентних кризових станів, духовної кризи особистості є наскрізною для історії пізнання та історії людства. Основними чинниками подолання духовної кризи особистості в сучасних умовах визнано впровадження ефективних соціально-економічних і політичних реформ, які здатні забезпечити повноцінне функціонування особистості як активного суб'єкта життєдіяльності, а також збереження соціальної стабільності, поліпшення соціально-психологічної атмосфери, подолання масового песимізму і невпевненості.

У другому розділі – **«Філософія освітніх змін заміщення деструктивних процесів, обумовлених глобалізаційним поворотом історії»** – проаналізовано і визначено роль освіти і виховання у подоланні духовної кризи особистості. Обґрунтована необхідність ефективного використання освітньо-виховних технологій психолого-педагогічної допомоги учням і студентам у кризових станах. Доведено, що виховання сприяє формуванню відчуття цілісності

особистості, формуванню навичок опору, переборювання, подолання внутрішньоособистісних конфліктів. Освіта як соціальний інститут формує потенціал духовної культури особистості, її інтелектуальні, моральні, естетичні інтереси. У ситуації духовної кризи особистості освіта і виховання сприяють відродженню втрачених і формуванню нових духовних цінностей, ідеалів і принципів життєдіяльності, гуманізації духовної сфери особистості (в процесі її виховання), розширенню світогляду дитини, її духовному зростанню в процесі набуття особистого духовного досвіду. Сприяючи духовному оновленню людини, освітньо-виховний вплив стимулює саморегуляцію поведінки, формує баланс негативних і позитивних якостей, сприяє формуванню духовної стійкості і активної особистісної позиції індивіда як суб'єкта життєдіяльності.

У підрозділі 2.1. – «Роль освіти та виховання у подоланні духовної кризи особистості» – проаналізовано першочергові завдання у вихованні і духовній зорієнтованості освітнього впливу на особистість, який здійснювався на основі вивчення основних поглядів на роль освіти і виховання у подоланні духовної кризи особистості в контексті історії педагогіки (К. Гельвецій, В. Гумбольдт, Д. Дьюї, Т. Кампанелла, Я. Коменський, Т. Мор, Й. Пестолоцці, М. Пирогов, В. Сухомлинський, К. Ушинський), а також сучасних педагогічних досліджень (В. Андрущенко, І. Бех, Є. Волков, Н. Вострокнутов, Л. Губерський, Л. Дзюбо, В. Калошин, А. Корецька, С. Кострюков, В. Кремень, С. Кримський, В. Молодиченко, Л. Навозняк, І. Наталушко, Ю. Руденко, І. Сапа, Ю. Терещенко, О. Турська, І. Філіппова, І. Фліс, Д. Чернілевський, І. Шаповалова, О. Янушкявичене).

У ситуації духовної кризи освітньо-виховний вплив на особистість, а саме підтримка і вдосконалення внутрішнього світу дитини, зміцнює силу духу, гармонізує форми прояву духовності (духовні стани і почуття). Орієнтуючись на когнітивний і моральний розвиток особистості, виховання її емоційного інтелекту, освіта безпосередньо впливає на розвиток основних компонентів духовності, а саме: потребово-ціннісний компонент (духовні потреби та духовні ціннісні орієнтації), пізнавально-інтелектуальний компонент (спостережливість, допитливість, глибина, самостійність і критичність мислення), вольовий компонент (цілеспрямованість, наполегливість, самовладання, саморегуляцію), вчинково-діяльнісний компонент (духовний саморозвиток, духовні вчинки), а також почуттєво-емоційний, гуманістичний і естетичний компоненти. Освіта не тільки задовольняє потреби особистості у пізнанні себе, інших людей і світу, вона сприяє формуванню потреби у активному пізнанні заради самого пізнання протягом усього життя людини, тобто цілеспрямовано формує духовність, розвиток якої є постійним процесом якісних і кількісних змін у процесі досягнення собітотожності особистості, її самореалізації.

Виховуючи почуття, коригуючи емоційні і поведінкові реакції дитини завдяки своєчасному освітньо-виховному впливу на неї, формується «психологічна безпека», здатність використовувати власний духовний потенціал, підвищується ефективність індивідуальної адаптації. Інтенсифікація духовної

пружності задля надбання практик морально-духовної досконалості завдяки вихованню любовного ставлення до світу і себе, поряд із зміцненням віри, підтримкою надії, сприяє відчуттю цілісності своєї особистості. Спираючись на розвинену духовну інтуїцію дітей (надію), формуючи їх духовну культуру, спрямовуючи особистість до загальнолюдських цінностей, освіта формує онтологічну впевненість людини. Підтримуючи надію зміцненням віри у різних вікових періодах, які самі по собі є віковими кризами особистості, в процесі освітньо-виховного впливу на особистість, необхідно зосереджувати увагу на первинних проявах духовної кризи, які можуть спричинити деструктивні виходи з неї, навіть самогубство. Застосування активних профілактичних заходів (виховні бесіди про самоцінність життя, сенс життя, про подолання невпевненості у собі, про необхідність формування перспективної життєвої стратегії саморозвитку) сприяють корекції безвідповідальності, формуючи на рівні особистості індивідуальні антидепресивні програми. Як внутрішні настанови подолання соціально-психологічної дезадаптації вони сприяють формуванню об'єктивної самооцінки, толерантного відношення до себе, інших, життя в цілому. Освіта як засіб гармонійного існування людини в сучасному мультикультурному, глобалізованому світі готує її до дієвого виходу в світ. Стимулюючи активну духовну пізнавально-творчу діяльність задля формування внутрішньої собітотожності особистості, розвитку у неї позитивно-оптимістичної життєвої стратегії, освіта сприяє досягненню динамічної рівноваги між індивідом і зовнішнім світом. Обґрунтована необхідність актуалізації й активізації ціннісного дискурсу в освіті щодо формування і збереження духовного, фізичного, психічного і психологічного здоров'я особистості в умовах соціокультурних, економічних і політичних криз, криз саморозвитку.

У підрозділі 2.2. – «Освітньо-виховні технології психолого-педагогічної допомоги учням і студентам у кризових ситуаціях» – визначено освітньо-виховні технології психолого-педагогічної допомоги виходу з духовної кризи, технології духовного оновлення, а саме: соціально-педагогічні (теоретичні й дослідницькі) технології та прикладні (практичні: загального і конкретного типу) технології. Серед представників різних напрямків сучасної філософії, педагогіки, психології, які займалися розробкою технік виходу з духовної кризи, в дослідженні представлені: екзистенціально-гуманістичні практики подолання духовної кризи особистості (А. Маслоу, В. Франкл, Е. Фромм); сучасні концепції надання екстреної психологічної допомоги (О. Колеснік, В. Розов, Л. Шнейдер); технології профілактики патологічних змін (Б. Карвасарський, В. Рибалка); технології надання психотерапевтичної допомоги у кризових станах (М. Корольчук, В. Крайнюк, В. Оржеховська, Н. Пилипенко, В. Прийменко, К. Пузиревич, В. Розов); технології психолого-педагогічної допомоги (О. Виходцева, Т. Виходцева, А. Дорожевець, О. Дроздов, Н. Пилипенко, В. Прийменко, М. Скок, С. Смольнікова, В. Хомік).

На окрему увагу заслуговують технології ранньої діагностики жорстокого ставлення до дітей (Є. Киричевська, Л. Кондратенко), а також технології

запобігання поширення радикальних виходів з кризових станів серед дітей, підлітків, молоді (*О. Лищинська, К. Меннінгер, В. Москалець, Г. Пилягіна, К. Пузиревич, Е. Пурло, В. Рибалка, В. Турбан, А. Чупріков*). Наведені філософсько-психологічні практики стали альтернативним шляхом духовного відродження людини у стані духовної кризи, її подальшого духовного саморозкриття. Вони є досить актуальними, особливо якщо враховувати посилення кореляційного зв'язку залежності духовного потенціалу дитини від оточуючого середовища, а також ймовірність переживання «подвійних криз» (*Г. Вайзер, В. Вашкевич, Л. Дзюбо, Г. Дьяур, Л. Кондратенко, Л. Осадько, О. Турська, Е. Фромм, Ю. Шайгородський*). Під впливом глобалізації й інформаційної революції відбуваються суттєві трансформації ментального поля молоді, а саме ментальних характеристик особистості як свідомого суб'єкта діяльності, існує ймовірність переживання на духовному (абсолютно суб'єктивному) рівні особистості духовної кризи внаслідок кризи професійного самовизначення, професійних експектацій, професійних деструкцій (*Ю. Лановенко, Є. Приченій, Н. Чибісова*). У роботі обґрунтовано необхідність збереження духовного, фізичного, психічного і психологічного здоров'я особистості (*О. Колісник, О. Коробейніков, В. Оржеховська*). Враховуючи, що в процесі духовного зростання людини передбачити появу духовної кризи дуже важко, оскільки фактично неможливо спрогнозувати на рівні окремої особистості причини, що можуть її спричинити, психолого-педагогічну корекцію спрямовують на розвиток саногенного мислення і контуально-інтуїтивного розуму особистості. Профілактика когнітивного дисбалансу особистості в процесі освітньо-виховного впливу на неї передбачає ранню психодіагностику тривожності і агресивності, усунення перенапруги і перенавантаження. Освітньо-виховний вплив на особистість, яка переживає духовну кризу, здійснюється у трьох напрямках: когнітивному, емоційному і поведінковому. Його ефективність залежить від конкретних психолого-педагогічних технологій допомоги особистості у кризових станах, які застосовують в індивідуальній, сімейній і соціальній психотерапевтичній допомозі.

В обставинах кризового сьогодення потрібно створювати педагогічні умови, сприятливі для саморозвитку, самоствердження, духовної реалізації особистості. Для цього насамперед необхідно: мінімізувати вплив стресорів (стресових факторів) на особистість, що навчається; звільнити навчальний процес від зайвих ускладнень, забезпечити психічну неперенапругу; підвищувати емоційну гнучкість (емоційну стійкість, емоційну експресивність); сприяти формуванню саморегуляції стресів, стійкості до стресів; формувати адекватний рівень домагань; розвивати рефлексивні навички; формувати навички емоційно-особистісної децентрації (техніки слухання, висловлювання почуттів), які впливають на духовний світ особистості, зокрема потребово-ціннісні, вчинково-поведінкові, когнітивно-інтелектуальні, вольові, чуттєво-емоційні характеристики духовності. Отже, доведено необхідність своєчасної діагностики жорстокого ставлення до дитини, виявлення адиктивних форм поведінки і

внутрішньоособистісних конфліктів, що сприятиме підвищенню ефективності психолого-педагогічної просвіти, пропаганди здорового способу життя і валеологічної мотивації особистості. Аналіз психотехнік профілактики і вирішення кризових станів (технік оптимізації кількості інформаційного впливу на особистість; технік оптимізації емоцій; технік дисенситизації страхів; імплізитивно-терапевтичних технік; моделювання; технік взаєморегуляції емоцій; технік парадоксальної інтенції; технік малювання і казкотерапії; арт-терапевтичних технік; технік зниження рівня шкільної тривожності, тощо) дозволяє визнати сукупність сучасних освітньо-виховних (психолого-педагогічних) технологій як впорядковану, цілеспрямовану діяльність.

Враховуючи, що духовність конкретного індивіда як суб'єкта і об'єкта духовної культури відображає рівень духовної культури суспільства, необхідно на державному рівні впроваджувати Національні програми розвитку і плекання духовності. Сучасні умови державотворення вимагають пошуку нових підходів до визначення сутності прикладних соціально-педагогічних технологій. Групові дискусії, рольові ігри, соціально-педагогічні тренінги, психодрами, суїцидальні інтервенції (емоційна підтримка) і психологічні превенції (вибір адекватних, ефективних профілактичних і реабілітаційних засобів), превентивні технології допомоги у випадку суїциду (інтегративна психотерапія, аксіопсихотерапія, профілактично орієнтована патогенетична психотерапія), психолого-педагогічні консилиуми, спеціальні педагогічні наради, класні і виховні години – все це є потужним чинником формування ефективних особистісних змін у ситуації духовної кризи.

Сьогодні засвідчує необхідність освітніх змін заміщення деструктивних процесів, обумовлених глобалізаційним поворотом історії, а саме впровадження у життя інноваційних технологій навчання, спрямованих на подолання деструктивних процесів, спричинених інформаційною революцією. Освіта є потужним соціальним інститутом, здатним подолати духовну кризу особистості, проте в умовах сьогодення вона переживає кризу, а отже, потребує модернізації і технологізації навчального середовища задля підвищення ефективності навчально-виховного процесу у напрямку загальної інтенсифікації духовно-інтелектуального потенціалу суспільства. Принципова зміна змісту освіти на діалогову (індивідуалізовану) взаємодію суб'єктів освітнього простору задля подолання духовної кризи як на рівні окремого індивіда, так суспільства передбачає впровадження новітніх освітньо-виховних технологій: інтерактивних форм профілактично-терапевтичної допомоги; своєчасного надання екстреної психологічної допомоги задля профілактики патологічних змін; попередження деструктивних виходів з кризи; відновлення й збереження психосоматичного здоров'я особистості. Обґрунтовано необхідність підтримки психічного і психофізіологічного самопочуття особистості у кризовому стані, а саме: надання очікуваної сторонньої допомоги, що вимагає інтенсифікації розвитку системи профілактично-терапевтичної допомоги у напрямку зниження емоційної напруги,

задоволення потреб через пошук альтернатив, превентивної корекції емоційної сфери (саморегуляції) особистості.

ВИСНОВКИ

1. Теоретико-методологічний аналіз духовної кризи особистості доводить актуальність і значущість вивчення цього феномену. Стан наукових досліджень у цій сфері характеризується недостатнім рівнем емпіричного та теоретичного визначення чинників подолання духовної кризи. Духовна сфера є найбільш складною для аналізу сферою життєдіяльності людини і суспільства. Духовна криза є точкою біфуркації (духовним станом невизначеності), тимчасовим станом втрати духовної рівноваги, спричиненим порушенням балансу в системі ціннісних орієнтацій людини, і характеризується трансформаційними змінами на рівні потребово-ціннісного компоненту духовності. Будь-які як внутрішні, так і зовнішні фактори, що неузгоджені з усталеними мотиваційно-потребовими станами людини, раптово з'являючись, порушують стан духовної рівноваги. Зміни, що відбуваються на рівні функціонування самосвідомості людини, торкаються духовних потреб, духовних цінностей. Криза змушує людину займатися ревізією минулого і сьогодення та супроводжується підвищенням або зниженням критичності мислення. На рівні волевого компоненту духовності цілеспрямованість на пошук шляхів виходу з кризового стану, наполеглива духовна праця і напружена саморегуляція зумовлюють зміни вчинково-діяльнісного компоненту духовності (духовний саморозвиток або гальмується, або стає більш інтенсивним). Духовна криза постає як напружена духовна діяльність (внаслідок тимчасової втрати духовної рівноваги) у напрямку або відновлення перерваного кризою духовного стану, або активізації змістовно нового, оновленого духовного стану, який визначатиме подальший особистий розвиток.

2. Проаналізовано механізми негативного впливу кризового суспільства на духовність громадян. Розкрито механізми взаємодії індивідуальних і соціальних детермінант духовної кризи особистості. Доведено, що досвід людини визначає характер усвідомлення, сприйняття змісту кризової події, її тривалість. Непередбачуваність кризових станів, причин, що їх зумовлюють, унеможливорює своєчасне запобігання деформації форм прояву духовності. Будь-який чинник, що перевершує наявні адаптаційні ресурси людини і провокує ревізію життя, може зумовити кризовий стан. Нездатність людини на стадії первинного зростання духовного напруження адаптуватися (утримати стан духовної рівноваги) внаслідок неефективності звичних способів вирішення проблемних (критичних, кризових) ситуацій зумовлює мобілізацію духовних ресурсів (загострення духовного напруження), що негативно позначається на функціонуванні пізнавально-інтелектуального компоненту духовності. Аналіз кризових явищ на рівні індивідуальної свідомості, а саме феноменів відчуження (відчуження на тілесному рівні; душевної дисгармонії; поглиблення бездуховності), засвідчує необхідність подолання суперечностей між прогресом суспільства і прогресом

особистості в умовах глобалізації й інформаційної революції. Духовна криза, зниження духовно-творчої мотивації провокує подальше збільшення егоцентризму, раціоналізму, завищення рівня домагань у процесі особистої самореалізації, яка як прояв власного духу є своєрідною енергетичною трансформацією людини.

3. Визначено роль освіти і виховання у подоланні духовної кризи особистості. Встановлено, що у разі переживання особистістю духовної кризи виховання сприяє формуванню цілісності духовності (формує відчуття цілісності, духовної стійкості), а освіта формує потенціал духовної культури людини (її інтелектуальні, моральні, естетичні інтереси), робить її духовно пружною. Освітньо-виховний вплив на особистість мінімізує можливі деструктивні наслідки і запобігає радикальним виходам з кризової ситуації. Духовна криза потребує від людини здатності бути готовою зробити найголовніший вибір – вибір майбутнього (особистісний або екзистенціальний) – в ситуації, коли суб'єкт вибору не має критеріїв порівняння альтернатив, не має самих альтернатив. Отже, повернення людині, яка переживає духовну кризу, онтологічної впевненості в собі потребує своєчасної сторонньої допомоги, адже духовне оновлення передбачає стимуляцію саморегуляції поведінки людини під час кризи, що особливо стосується дітей, підлітків і юнацтва.

4. Визначено і обґрунтовано основні напрямки філософії освітніх змін заміщення деструктивних процесів, зумовлених глобалізаційним поворотом історії. Доведено, що запровадження сучасних інноваційних освітньо-виховних технологій надання психолого-педагогічної допомоги учням і студентам у кризових ситуаціях є нагальною потребою освітянської галузі. Об'єктивні умови «кризового» сьогодення не сприяють самореалізації особистості у сучасному глобалізованому просторі. Сучасні діти, молодь потенційно здатні до адаптації у кризовому суспільстві, бо народжуються, зростають, живуть у час соціально-економічних і політичних трансформацій, соціалізуються під гаслом ноувізму (істотного бажання жити сьогоденням, характерного для людей, які живуть у перехідні, кризові, трансформаційні періоди), але потребують у кризових ситуаціях сторонньої допомоги у пошуку оновлених сенсів життя. Кожне нове покоління стає більш здатним до активної життєвої стратегії, адже ще у дитинстві фактично отримує імунітет-здатність до соціальних, економічних, політичних змін. Оновлення у сфері духу тісно пов'язане з трансформаціями у соціально-економічній і соціально-політичній сферах.

Філософія подолання духовної кризи особистості засобами освіти і виховання в період глобалізації та інформаційної революції повинна бути предметом конструктивного ціннісного дискурсу в освітньому середовищі задля ініціювання освітніх змін заміщення деструктивних процесів, зумовлених глобалізаційним поворотом історії, розробки нової наукової методології, здатної розкрити об'єктивну картину духовної занедбаності сучасної людини в мультикультурному, глобалізаційно-інформаційному просторі, який, продовжуючи свій трансформаційний рух, глобалізує бездуховність.

**Основні положення дисертаційного дослідження
викладено в таких публікаціях автора:**

1. Щербакова І. М. Трансформація соціальної структури і деструктивні процеси в суспільній свідомості з позицій інформаційного критерію / І. М. Щербакова // Філософські науки: [Зб. наук. пр.]. – Суми: СДПУ ім. А. С. Макаренка, 2001. – С. 110-118.
2. Щербакова І. Теоретико-методологічні аспекти дослідження духовної кризи особистості / І. Щербакова // Вища освіта України. – 2009. – №4. – С. 76-80.
3. Щербакова І. М. Роль освіти у подоланні духовної кризи особистості / І. М. Щербакова // Гілея: науковий вісник: [Зб. наук. пр.]. – К.: ВІР УАН, 2010. – Випуск 42. – С. 460-467.
4. Щербакова І. М. Подолання духовної кризи особистості в умовах сьогодення / І. М. Щербакова // Гілея: науковий вісник: [Зб. наук. пр.]. – К.: ВІР УАН, 2011. – Випуск 43. – С. 308-315.
5. Щербакова І. М. Індекс людського розвитку в умовах перехідної економіки / І. М. Щербакова // Вісник Української академії банківської справи. – 1997. – №2. – С. 119-125.
6. Щербакова І. М. Суспільна свідомість в Україні перехідного періоду як відображення аномалій буття соціуму / І. М. Щербакова // Сучасна картина світу: інтеграція наукового та позанаукового знання: [Зб. наук. пр.]. – Суми: Ініціатива. – 1999. – С. 16-22.
7. Щербакова І. М. Психологічні проблеми підготовки педагогів до інноваційної професійної діяльності / І. М. Щербакова // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. [«Ідеї, реалії та перспективи освітніх інновацій: філософія, психологія, методика» (20-21 квітня 2006 р.)]. – Суми: ВТД Університетська книга, 2006. – Ч.1. – С. 72-73.

АНОТАЦІЇ

Щербакова І. М. Філософія подолання духовної кризи особистості засобами освіти в період глобалізації та інформаційної революції. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.10 – філософія освіти. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2011.

Дисертація присвячена проблемі пошуку шляхів подолання духовної кризи особистості засобами освіти і виховання в період глобалізації та інформаційної революції. На основі аналізу теоретико-методологічних засад дослідження духовної кризи обґрунтовано актуальність і значущість емпіричного та теоретичного визначення чинників її подолання, доведено складність дослідження цього феномену.

Розкрито механізми взаємодії індивідуальних і соціальних детермінант духовної кризи особистості, визначено роль освіти і виховання в її подоланні. Встановлено, що в ситуації духовної кризи виховання формує відчуття цілісності, духовної стійкості, а освіта робить людину духовно пружною, розвиває її інтелектуальні, моральні, естетичні інтереси. Обґрунтовано, що освітньо-виховний вплив на особистість здатен мінімізувати можливі деструктивні наслідки і запобігти радикальним виходам з кризової ситуації.

Визначено основні напрямки філософії освітніх змін заміщення деструктивних процесів, зумовлених глобалізаційним поворотом історії. Обґрунтовано, що запровадження сучасних інноваційних освітньо-виховних технологій надання психолого-педагогічної допомоги учням і студентам у кризових ситуаціях є першочерговим завданням освітянської галузі, нагальною потребою кризового сьогодення.

Ключові слова: духовність, криза, духовна криза, особистість, освіта, освітньо-виховні технології, психолого-педагогічна допомога, глобалізація, інформаційна революція.

Щербакова И. Н. Философия преодоления духовного кризиса личности средствами образования в период глобализации и информационной революции. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.10 – философия образования. Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2011.

Диссертация посвящена поиску путей и способов преодоления духовного кризиса личности средствами образования и воспитания в период глобализации и информационной революции. На основе анализа теоретико-методологических принципов исследования духовного кризиса обоснована актуальность и значимость эмпирического и теоретического определения путей его преодоления, раскрыта сложность исследования этого феномена.

Духовный кризис рассматривается как трансформация жизненного пути, когда под угрозой оказывается жизненный замысел, частично или полностью разрушается «старый» мир, утрачивается смысл жизни. Духовный кризис как точка бифуркации характеризуется духовной неопределенностью, временной утратой духовного равновесия в результате нарушения баланса в системе ценностных ориентаций человека. Специфическими признаками духовного кризиса являются духовная опустошенность, депрессивность, беспомощность человека, одиночество.

Раскрыты механизмы взаимодействия индивидуальных и социальных детерминант духовного кризиса личности. Отмечено, что снижение духовного и культурного уровня, господство нигилизма и эгоизма, аморальность, преступность, наркомания и т.п. являются результатом постепенной деградации личности, обусловленной рассогласованием внутренних императивов бытия с

бытием общественным, а также деструктивными изменениями духовности, детерминированными социально-экономическим кризисом. В кризисной ситуации, в период социальной нестабильности и разрушения макросоциальных стереотипов человек ищет нетрадиционные формы поведения для удовлетворения своих потребностей. Пренебрежение постепенностью утверждения информационной свободы обернулось многочисленными деструкциями личностного развития.

Установлено, что в условиях глобализации и информационной революции, как на индивидуальном, так и общественном уровне, наблюдается снижение духовно-творческой мотивации. Духовный кризис детерминируется общественным уровнем саморазвития духовно энергетического социума. На общественно-феноменальном уровне происходит негативное влияние среды на духовный мир человека, которому приходится отказываться от привычных представлений о ценностях, идеалах, смыслах, целях. Переживание духовного кризиса предопределяет кардинальные изменения индивидуальной жизни человека, которые сегодня осложняются негативным влиянием системного кризиса общества.

Определена роль образования и воспитания в преодолении духовного кризиса личности. Обосновано, что в ситуации духовного кризиса воспитание способствует формированию ощущения духовной целостности и стойкости, а образование делает человека духовно гибким, развивая интеллектуальные, моральные, эстетические интересы. Образование влияет на развитие духовных потребностей и духовных ценностей человека, воздействует на основные компоненты духовности. Образовательно-воспитательное воздействие на личность минимизирует возможность деструктивных последствий, предотвращает радикальные выходы из кризисной ситуации. Образование способствует поиску обновленных смыслов жизни; предотвращает увеличение «духовного травматизма»; противодействует деструктивным импульсам благодаря переключению внимания на другую деятельность.

Теоретически определены основные направления философии образовательных реформ замещения деструктивных процессов, обусловленных глобализационным поворотом истории. Проанализированы психотехники профилактики и решения кризисных состояний (техники оптимизации количества информационного влияния на личность; техники оптимизации эмоций; техники диссенситизации страхов; импловивно-терапевтические техники; моделирование; техники регуляции эмоциональных состояний; техники парадоксальной интенции; техники рисования и сказкотерапии; арт-терапевтические техники; техники снижения уровня школьной тревожности, т.д.). Аргументирована необходимость внедрения современных, инновационных образовательно-воспитательных технологий оказания психолого-педагогической помощи ученикам и студентам в кризисных ситуациях, что является первоочередным заданием образования и воспитания, насущной потребностью кризисного настоящего.

Ключевые слова: духовность, кризис, духовный кризис, личность, образование, образовательно-воспитательные технологии, психолого-педагогическая помощь, глобализация, информационная революция.

Shcherbakova I.M. The Philosophy of Overcoming of Spiritual Crisis of Personality by Facilities of Education in the Period of Globalization and Informative revolution. – Manuscript.

Thesis for a degree of Ph. D. in philosophy, specialty 09.00.10 – philosophy of education. National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2011.

The dissertation is devoted to the problem of searching of ways of overcoming of spiritual crisis of the personality by facilities of education and upbringing in the period of globalization and informative revolution. On the basis of analysis of theoretical and methodological principles of the research of spiritual crisis, the actuality and meaningfulness of empiric and theoretical decision of factors of its overcoming has been substantiated, and the complication of the research of this phenomenon has been proved.

The mechanisms of co-operation of individual and social determinants of spiritual crisis of the personality have been exposed.

The role of education and upbringing in overcoming of spiritual crisis of personality has been determined.

It is proved that in the situation of spiritual crisis, education forms the feeling of integrity, spiritual firmness, and education makes a man spiritually resilient, develops his intellectual, moral, aesthetic interests. It is substantiated that educational influence on personality is able to minimize possible destructive consequences and prevent from radical ways out of a crisis situation.

Basic directions of philosophy of educational changes of substitution of destructive processes conditioned by global change of history have been determined. It is substantiated that introduction of modern, innovative educational technologies of giving psychological and pedagogical help to pupils and students who are in crisis situations is a top priority task in the educational sphere and also the main necessity of the crisis situation of this time.

Key words: spirituality, crisis, spiritual crisis, personality, education, educational technologies, the psychological and pedagogical help, globalization, informative revolution.